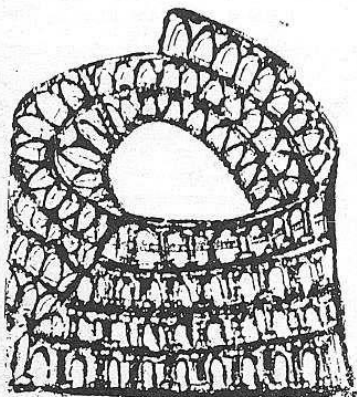

Poljja

časopis za kulturu, umetnost
i društvena pitanja
novi sad — godina XXXVI
cena 30 dinara

broj 375—376 maj—juni '90.

danica vukosavljev

protivno milutin petrović

Ovo je moja borba protiv stvarnosti

Ukus Božje hrane;
sagrešenje u jutarnjem vozu
prema predgradu. Sila koja me
mestimice pokreće, hladan obraz
na koji se moja ruka
spušta i
opipava brazdu i njenu uspavanost.
Oganj koji u meni plane,
utvara.

Protivno

Jedan soj, ili
drugi. Kad se
ni računđijski — ne može izbeći
dogma. O
tom nizu reči
želim da pevam. Ali
šta me odbija? Slabo
zdravlje? Tematsko
predavanje?

Umorni cenzor

Ne podrhtava više olovka.
Lezi, spravice,
protiv svih
sistema,
npr. taloženja pepela u
kasno bronzano doba.

ИВБ. бр. 11445

politička kultura i »nova politika« milan podunavac

1. Malo je radova u oblasti političkih nauka i političke sociologije, koji su imali u poslednje dvije dekade tako moćan uticaj na istraživanje političkog ponašanja, odnosa i procesa u okviru političkog sistema, kao što je zajednički rad američkih politikologa *Gabrijela Almonda* i *Sidnija Verbe Civil Culture (Gradanska kultura)*. Citava jedna oblast, granično polje (catchment area), kako piše *J. P. Nettie (Political Mobilization)*, u kojoj su se sažimali produktivni uticaji političke teorije, antropologije, sociologije i psihologije predominantno se, osobito u oblasti komparativne politike, razvijala na pretpostavkama sistemsko-analičke matrice što su je utemeljili ovi politički pisci (naročito *Almond*). No, istovremeno, malo je radova i pojmova koji su tako temeljito kritikovani i osporavani kao što je to slučaj sa *Civil Culture* i političkom kulturom.

Mladeži nadmenog biheviorizma, kome se sa pravom upućuje prekor (*Dal*) da je političku nauku ostavio bez koncepta unevši i istraživanje »sve i svašta« (*Makridis*), nekritički determinizam u promišljanju odnosa između političke socijalizacije i normi političke kulture (*C. Pateman*), nedovoljno uvažavanje dubljih slojeva u sferi ekonomskih, političkih i klasnih odnosa (*J. Vjatr*) mehaničko razdvajanje »memorije«, neposrednog iskustva, institucija, ponašanja i orijentacija (*Vajt, Fegen*), zanemarijevanje interesne komponente politike (*Rogovski*), opčinjenost šumpeteroskom idejom proceduralne demokratije i kulturnim obrascima anglosaksonskih zemalja (*Kavanagh*), a napose, artikulacija novih političkih zahteva, alternativnih formi političkog ponašanja, nove tablice političkih vrednosti i »nove mode« u političkom simbolizmu i političkom stilu (*Ingelhart, Kase, Barns* itd.) — sastavni su deo ove kritike i preispitivanja. No, ipak, skloni smo da ustvrdimo da obimna literatura o političkoj kulturi, potvrđuje da je koncept političke kul-

ture, mada u poslednje vreme podvrgnut kritičkom propitivanju i preispitivanju, našao načina da postane sastavni deo rečnika političke nauke i opštih načela tumačenja u politici. Sve je evidentnije, kako ističe *K. Rohe*, da je »ne-moguće odustati od refleksivnog pojma političke kulture.«

Prihvatajući teze da politička kultura »prekriva subjektivnu dimenziju političkog sistema« (*Almond*) iz obilja problema što ga nudi teorija političke kulture, izdvajamo za ovaj prilog identifikovanje onih tačaka kristalizacije na kojima se presecaju i artikulišu uzajamni odnosi političke kulture i političkih institucija društva *Monteskeje* je, uz ispriku da je ovo najteži problem što ga je istraživao u *Duhu zakona* (glava 19) pribegao posrednom načinu istraživanja utvrđujući kao univerzalnu konstantu da »običaji vladaju u Kini, zakoni tirani-

ziraju Japan, moral je predominantno uticao na politički život Sparte, maksime vladavine i jedinstavnost antičkih običaja prisutni su u Rimu«. Obiljem komparativne istorijske grade koja u biti sledi već dobro utemeljenu analizu *Žana Bodena (Methodus ad facilem...)* *Monteskeje* pojam *mores* (politički običaji) dovodi podjednako u vezu sa tehnologijom političke vladavine (*instrumenta regni*) koristeći se širokim izvodima rimske političke istorije *C.C. Dia*, ali istovremeno pokazuje uticaj političke kulture na »prirodu« prvih principa političkih poredaka i kvalitet politike. *Rusou*, pak, pripada zasluga, da je, naročito u nacrtima ustava što ih je pravio za Poljsku i Korziku, udario temelje osobite samiloške analize, otkrivajući političku kulturu kao posredni simbolički svet preko koga se uređuje i rasvetljava političko iskustvo naroda i grupa, ali istovremeno u svetu političkih simbola, ceremonija i svečanosti, otkrio onu vrstu fermenta koji daje politici unutrašnje sokove, ukrase, stil, *mirandu*, kako je to posle sjajno pisao *C. Meriam*. Navodimo *Rusov* savet Poljskima: »Za dobru vladavinu bez sumnje nisu dovoljni samo pravila i dobro ponašanje već ceremonijal i uzvišenost. Mnogo više no što čovek veruje ljudsko biće sledi oči i odgovara na raskoš političkih ceremonija. Ove ceremonije okružuju vlast posebnom pompom poretka i discipline koji potiču poverenje i jačaju vezu između političke vlasti i onih ideala koji mire ideju zajednice sa idejom arbitrerne političke vlasti« (*Nacrt za poljski ustav*). Za razliku od *Spinoze* koji simboličku komponentu politike promišlja prevashodno kao deo koji olakšava tehnologiju političke vladavine i političko podaništvo naroda (»Spomenici su više znaci ropstva nego slobode«) *Ruso* u simboličkoj i ceremonijalnoj komponenti politike otkriva podjednako ukras (*mirandu*) vlasti, pouzdanu potku poretka i političke discipline, ali i formu pomirenja »zajednice i arbitrene vlasti«.

mišoš bajić

novi društveni pokreti žena kao političko biće

2. Spoznaju da se politička organizacija društva, oblici i mehanizmi političke vlasti, tehnologija političke vladavine, unifikacija političke zajednice, snaga i kvalitet demokratskog naboja, odnos između društva i države, poretku i slobode, ne da razjasni prostim aranžmanom političkih institucija već da postoji jedna para politička sfera u kojoj se ukrašaju autonomija i aktivitet čoveka i građanina, oblikuju osnovne političke vrednosti, standardi ponašanja, simboli i norme ujedinjavajuća jedne političke zajednice, da se identifikovati u jednom širokom rasponu od starogrčke političke filozofije i teorije (V. Jeger *Paideia*, naziva Solona donošačelnikom atinske političke kulture) do savremenih razmatranja o politici. Rusov naputak da *»stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, no znam jednu još korisniju — odgojiti naciju za vladavinu«* univerzalan je, koliko i njegovo koncept civilne religije i civilne teologije, za koji savremena teorija političke kulture pokazuje sve veći interes.

Ako Rusou pripada središnje mesto u teoriji političke kulture i građanskog treninga, *Monteskeje*, *Tokvil* i *Berk* osnovno jezgro u istraživanju političkih društava usmeravaju ka propitivanju složenih odnosa i uticaja političke tradicije i nemorije jednoga društva na prirodu i kvalitet političkih institucija. Ako je *Berk* (*Refleksije o francuskoj revoluciji*) više metodski utvrdio da *»u državi postoje određeni nedovoljno vidljivi uticaji čiji uticaj na prvi pogled izgleda veoma mali, ali od kojih može u velikoj meri zavistiti prosperitet i napredak države«*, *Tokvil* (*Demokratija u Americi: Stari režim i francuska revolucija*) utvrđuje da je *»mores univerzalna istina kojoj se iskustvo i istraživanja uvek vraćaju, sve moje ideje vraćaju se ovome cilju«*. Utvrđujući da je osobiti tip političke kulture *»opšti razlog održanja demokratske republike u Americi«*. *Tokvil* snagu činioca koji su predominantno oblikovali prirodu američkih političkih institucija reda na sledeći način: *»Nesumljivo postoje tri velika uticaja koji regulišu i direktno utiču na američku demokratiju; ali ako bismo pokušali da ih svrstamo po važnosti, rekao bih da je uticaj fizičke okoline manji od zakona, a uticaj zakona manji od mores«*.

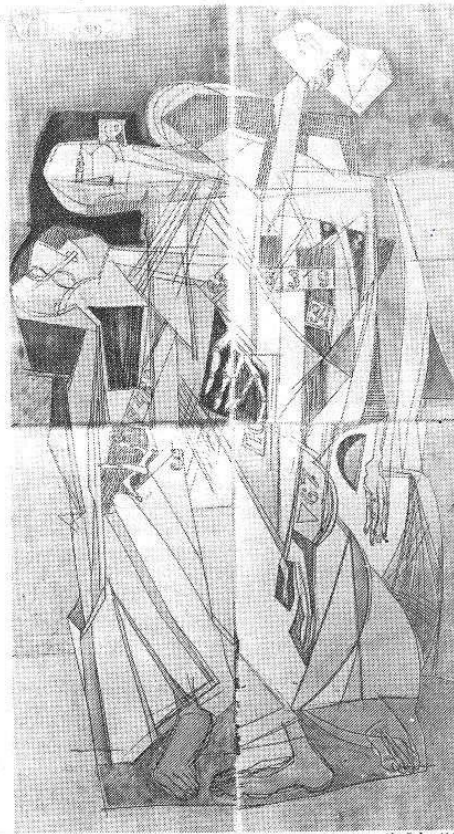
Ono što je klasična politička teorija propitivala kao polje uzajamnih uticaja političke tradicije (memorije) i političkih institucija, pedesetih godina je u nauci o politici i društvu, osobito pod uticajem kulturne antropologije, ali još više opsednutošću slomom demokratskih političkih institucija u pojedinim evropskim zemljama (Nemačka, Italija) i usponom fašizma i totalitarnih vladavinskih sistema, zaposednuto istraživanjem nacionalnog i političkog karaktera, a naročito istraživanjem *»autoritarne ličnosti«*. Ova su istraživanja iz Frankfrta na Majni, preko New School for Social Research u kojoj su radili brojni nemački emigranti, prenela na američke univerzitetne, moćno oblikujući studij političke kulture (Valas, Meriam, Almond, Lasvel itd.). Mada se istraživanje odnosa između nacionalnog i političkog karaktera odista mogu smatrati blokom unutar savremene političke nauke i psihologije, svada što su je svojevremeno vodili Nikola Makijaveli i francuski kardinal iz Ruana može se smatrati dobrim uvodom u ovu raspravu. Kao što je poznato Makijaveli je kardinalu u ovom *»dijalogu«* pripriošio da *»Francuzi ništa ne znaju o politici«*. Kardinal mu nije ostao dužan: *»Talijani ništa ne znaju o vojsci«*. Ovim opisima nije se bavila samo politička psihologija kulturna antropologija — pisci (*Hajne*), pa i sam Marks nisu odoleli iskušenju da razmišljaju o političkom karakteru pojedinih naroda (Englezi, Francuzi, Nemci itd.).

Ako se istraživanjem političke memorije i političkih institucija nacionalnog i političkog karaktera, stalno iznova pokušavaju iskazati dublja svojstva u prirodi i karakteru jedne političke zajednice, univerzalnost građanskog i političkog treninga podjednako je opčinjavala i filozofe i političke vlastodršce. Prvi su, kako je to već dobro zapažao *Plutarh* (*Izabrani životi i eseji*) svagda zaokupljeni problemom *»moću kojih sredstava je moguće dosegnuti srca građana i učiniti da vole domovinu i njene zakone«* (ovo kasnije u sličnoj formi ponavlja Ruso), drugi, pak, sve od *Aristotela* i *Konfu-*

čija nisu falili u propisivanju normi i tehnika političke vladavine. *Aristotelov Propreptikos* što ga je pisao za Aleksandra Makedonskog i *Konfučijeve* upute ostaju u temelju prvih velikih sistema političkog obrazovanja, kako to dobro piše *Karl Fridrih* (*Man and His Government*). Savremeni vladavinski sistemi a osobito obimna teorija političke socijalizacije i političkog obrazovanja potvrđuje koliki se značaj pridaje instrumentima, tehnikama i sredstvima putem kojih se pripadnici društva stiču prevalentne norme, standarde i modele političkoga ponašanja. Kantova poruka

(Um i sloboda) da je potrebno da *»svaka politička zajednica temeljito i dugo radi na unutrašnjem obrazovanju svojih članova, jer kultura prema prvim načelima vaspitanja za čoveka i građanina još nije započeta, a kamoli završena«* nije izgubila smisao ni u savremenim sistemima vladavine.

Obedientia facit imepreum, piše *Spinoza*, određujući da je sastavni deo ontologije političke vlasti i političkih odnosa, istraživanje sadržine i oblika političke lojalnosti. Otkrivanje suštine odnosa podaništva, lojalnosti i identifikacija sa sistemom političkih institucija, označava se kao ugaoni kamen za razumevanje političke moći. Tako, *Hobec* u *De Cive* utvrđuje da *»sve što je nužno za spasenje sadržano je u dve vrline, veri u boga i odanosti zakonima«*, a

miloš bajić

Monteskeje primećuje da su sretno države kada su svi građani dobri podanici. *Bertrand de Žuvnel* (*Moć. Prirodna historija njezinoga rasta*) određuje istraživanje građanske lojalnosti kao centralno jezgro političke metafizike. *»U svim vremenima i na svim mestima mi se srećemo s problemom građanske lojalnosti. Odgovor na ključno pitanje političke metafizike — što je esencija političke moći svodi se u krajnjoj liniji na pitanje političke lojalnosti. Onaj ko zna razloge lojalnosti, zna unutrašnju metafiziku i prirodu političke moći«*.

3. U savremenoj teoriji političke kulture osnovno jezgro čini istraživanje političke kulture savremenih industrijskih i demokratskih društava. Ostale oblasti istraživanja (opšta teorija političke kulture, teorija političke socijalizacije, politička kultura i modernizacija političkih sistema, politička kultura istočnoevropskih društava) i po obimu i snazi uticaja u senci su ovih istraživanja. U okviru, pak, istraživanja političke kulture savremenih demokratskih

društava, kako to dobro zapaža i *G. Almond* dominiraju u osnovi dvije konkurirajuće paradigme: prva, koja na pretpostavkama analitičko-sistemskog pristupa što ga je prevashodno razvio *Almond* u svojim radovima (*Comparative Politics, Civic Culture*, itd.) prevashodno istražuje uzajamni odnos između političke kulture i demokratske stabilnosti u savremenim (zapadnim) društvima; druga, pak, koja je razvijena prevashodno pod uticajem *postmaterijalističke paradigme Ronalda Ingelhart* (*Silent Revolution*) bavi se analizom promena u tablici političkih vrednosti i političkim stilovima ovih društava, naznačujući osrse *»nove politike«* (svi javni i politički pokreti, civilno društvo, kvalitet života itd.)

Pitanje o odnosu političke kulture i demokratije zadobilo je u savremenoj empiričkoj teoriji politike sledeću formu — postoji li demokratska politička kultura, modeli stavova, nazora i moći koji u najvećem stepenu preferiraju demokratski oblik politike.

U tražanju za ovim odgovorom savremena empirička teorija stavlja pod kritičku lupu dva važna pojma klasične političke filozofije i teorije: pojam demokratije i pojam građanstva. Ideja demokratskog građanstva, koju je moguće naći u svim ključnim institucijama što predhode modernom evropskoj državi (rimski *municipium*, galski *placitum*, španske *justicije*, germanske i slovenske *skupštine* itd.) zasniva na ideji municipalne slobode koja se u biti artikuliše u političkim formama koje obezbeđuju građanima da učestvuju i oblikuju život zajednice kao celine (čovek se za svoju slobodu u biti bje kao građanin, kao član političke zajednice), građanstvo, mereno aršinima savremene demokratije pretpostavlja aktivite, uključenošću, racionalnost, razvijanje građanske vrline u značenju što su ga evropskoj tradiciji podarili *Aristotel* i *Monteskeje*. Formula, kako postati aktivan građanin, prema nalazima savremene empiričke teorije ne stoji kao uslov demokratije. *Žak Elil* (*Politization*) ovaj problem vidi na sledeći način: *»Neophodno je postaviti pitanje da li građanin želi da participira. To je u osnovi kulturni problem. Za današnjeg građana, tako se doima, za osnovna pitanja odgovorna je država. Tačno je, građanin želi da izrazi svoje mišljenje o svim velikim pitanjima, i isto tako želi da bude ozbiljno shvaćen ali on istovremeno odbija da bude aktivan i konstruktivan participant u strukturi moći i preuzme na sebe bilo kakvu odgovornost za političke akcije i događaje«*.

Sumnja u demokratski ideal klasične političke teorije praćena je jednom elitističko-tehno-kratskom vizijom demokratije (*demokratski elitizam*, kako ovu teoriju dobro identifikuje *P. Bakrač*), koja probleme stabilneta unosi kao centralno jezgro driskusije o odnosu političke kulture i demokratije. Problem demokratskog građanstva supstituiše se problemom: koji su obrasci političke kulture najpogodniji za funkcionisanje efikasne i stabilne demokratije. Kako tačno zapaža *Nordingler*, *»jedan od velikih, ako ne i najvećih problema s kojim je suočena savremena politička teorija jeste zasnivanje teorije stabilne i efikasne demokratije. Poslednjih nekoliko godina svedoci smo enormne literature o ovom problemu među političkim naučnicima i sociolozima koji pokušavaju da utvrde skup uslova nužnih za stabilno funkcionisanje demokratskih sistema«*.

Osnovno je obilježje ovih koncepcija da se pojam demokratije svodi na pravila, *»rule of games«* — skup procedura i normi političke igre koja omogućavaju narodu da odabere jednu od konkurirajućih elita, koja je u trci oko političke vlasti. Ovaj koncept svoje ishodište ima u *Šumeterovoj* koncepciji *proceduralne demokratije*. Za razliku od klasičnih teorija predstavničke demokratije, koje su zasnovane na ideji *»demokratskog građanstva«* i filozofsko-političkoj pretpostavci o sposobnosti naroda da dosegne osnovne ciljeve političkog sistema, osnovna je doktrina demokratskog elitizma da demokratija znači samo mogućnost naroda da prihvati ili odbije one koji nad njima vladaju. *Linkolnovoj* ideji *»vladavine naroda, od naroda i za narod«*, *Sumpeter* suprotstavlja ideju o demokratiji kao *»vladavini podržavanoj od naroda«*. *Sumpeter* ovo određenje obrazlaže na sledeći način: *»Sada zastupamo mišljenje da je uloga naroda da stvori vladu, ili jedno*

posredničko telo koje će sa svoje strane stvoriti nacionalno izvršno telo ili vladu. I dajemo definiciju: demokratska metoda je onaj ustavni način da se dođe do političkih odluka, pomoću kojeg pojedinci dobivaju ovlašćenje da donose odluke putem konkurentne borbe za sticanje glasova u narodu.² Ova se teorija, kako se iz izloženih stavova vidi, zasniva u osnovi na tri pretpostavke: a) nosilac neposrednog odlučivanja u društvu treba da bude politička elita; b) optimistička vizija o sposobnosti običnog čoveka da bude nosilac vlasti ne izražava realno stanje odnosa i politička participacija se svodi na »mogućnost akceptacije ili odbijanja onih koji vladaju narodom«; c) osnovni problemi demokratskih oblika vladavine su problemi efikasnosti i stabilnosti. Piter Bakrač (Bachrach) dobro zapaža da je »Moskina teorija stabilnog, otvorenog političkog sistema krasno rekon-

vinske odgovornosti, kao i potreba za održavanjem drugih ravnoteža koje iz moći i odgovornosti deriviraju — balansa između konsensusa i sukoba, između efektivnosti i efektivne neutralnosti — pomaže nam da objasnimo na koji način oblici mešoviti orijentacija koji su karakteristični za građansku kulturu pogoduju demokratskom političkom sistemu».³

Osnovni je nalaz civic culture paradigme da demokratskom tipu političkog sistema odgovara onaj tip političke kulture koji podjednako razvija orijentacije i osećanja političkog aktivizma i participacije, ali i orijentacije podaništva, pokornosti, pasivnosti i apataije. »Od građana se u demokratiji traži da slede kontraktorne ciljeve — oni moraju biti aktivni i pasivni, uključeni i neuključeni, oni koji utiču, ali se i pokoravaju«.⁴ Da zaključimo, uslovom

menama u nemačkoj političkoj kulturi, koje čitav niz nalaza što ih je u studiji *Politics in Germany* radenoj na pretpostavkama civic culture approach učinio L. Edinger, čini vrlo upitnim. Pogotovu će ovome pristupu izmaći identifikacija onih promena i tendencija u suvremenoj političkoj kulturi što ih identifikuje postmaterijalistička paradigma R. Ingelhart, M. Kasea, Barnsa itd. Osnovni se Ingelhartov nalaz što ga prezentira u uticajnom radu *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics* izražava u stavu:

»Vrednosti zapadnog društva menjaju se od prenaplašene materijalne sigurnosti i blagostanja ka većem naglašavanju kvaliteta života«. Drugi istraživači kao što su Maks Kase i Barns, pak, ukazali su na novi tip političkog učešća i participacije, oblikovanje novoga tipa poli-

telegram iz novog sada ištvanu domonkošu u upsalu

(varijacija na jednu tolnajevu pesmu)

oto horvat

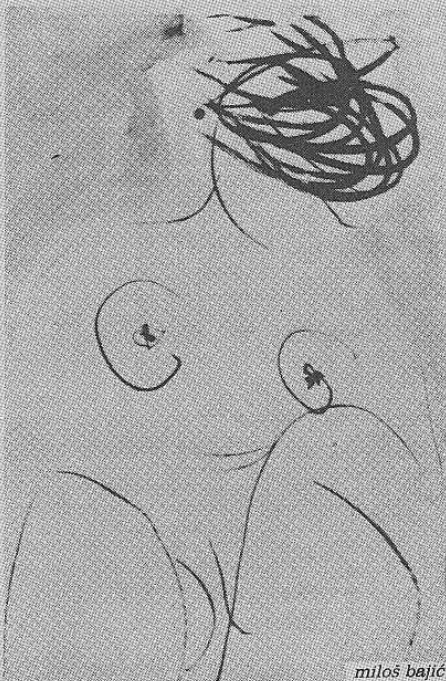
stop pesma stop
čak te ni na fotografijama
nikada nisam video stop
lažem stop
nekoliko puta na televiziji stop
kao dete stop
zaboravio sam stop
kada sam bio dete stop

tvojih knjiga nema
uglavnom u seminarskoj čitaonici
za Hungarologiju stop
ljubitelji književnosti ili stop

za sve su krivi studenti stop

ti si otišao stop
neko ne vraća tvoje knjige pesama stop
da li je u pitanju
književni perverzjak stop

preturam po prašnjavim brojevima
Hida Uj Simposiona stop
tražim stop
pa ako nadem stop
čitam stop
u stvari
još nisam ni pokušao
da pozajmim tvoje knjige stop
od tvojih prijatelja stop
sramota me je da tražim stop
uostalom ja svoje knjige

ne dajem nikome stop
moraju biti tu stop
»u ovoj mojoj takozvanoj
pesničkoj radionici« stop
itd.

jebi ga
prozu bih ja voleo da pišem stop
u nju sam zaljubljen stop
ali stop

»én lenni magyar« stop
lenni enni inni irni nini stop

nenadahnuto i sa umorom
on uze da vozi svoj bicikl po gradu stop
padala je kiša
znakovi zapravo
stop

sumnjam da ću ikada otići u nju jork
bojim se naime stop
ni svoj grad nisam još upoznao stop
ko će naučiti toliko ulica
boja i delova dana stop
a sem toga
»povratka nema stop«
pa makar i ne otišli stop

zavidim ti stop
sedam godina pišem pesme stop
u poslednje vreme smisao mi izmiče stop
itd. itd. stop

struisana u demokratskoj formi od J. Šumpetera».

Polazeći od ovih opštih postulata o demokratiji, civic culture paradigma u osnovi razvija tezu da politička demokratija pretpostavlja obezbeđenje slobodne i efikasne političke elite, koja u donošenju političkih odluka nije pod stalnom presijom naroda (mase), ali i mogućnost mase da ograniči političku elitu da deluje u okviru pravila političke igre. Almond problem političke demokratije iskazuje u kategorijama političke moći i odgovornosti političkih lidera. »S jedne strane, demokratska vladavina mora upravljati, ona mora imati vodstvo i donositi političke odluke. S druge strane, ona mora biti odgovorna prema građanima. Ako demokratija išta znači, ona znači da na neki način politička elita mora odgovarati na želje i zahteve građana. Potreba za održavanjem ove vrste balansa između vladavine moći i vlada-

demokratske stabilnosti se smatraju norme političke kulture koje podržavaju: a) balans između političkog aktivizeta i pasivnosti; b) balans između emocionalne vezanosti i pregmatičko-instrumentalnog ponašanja; c) balans između konsensusa i sukoba; d) podržavanje normi socijalnoga poverenja. Opšti model što ga je utemeljila civic culture paradigma podvrgnut je ozbiljnoj kušnji u kasnijim istraživanjima političke kulture savremenih demokratskih društava. Ako je koncept proceduralne demokratije od početka nosio kušnju jednog u osnovi redukcionističkog poimanja demokratije (što je po našem sudu naročito dobro pokazala C. Pateman) anglosaksonski kulturni kod, što ga prepoznajemo u samome konceptu građanske kulture, ozbiljno je poljuljan radovima kao što su opsežno delo Lipseta i Šnajdera (*The Confidence Gap*), Kavanagaovim studijama britanske političke kulture, a naročito pro-

tičkoga inputa, krizu tradicionalnih političkih institucija i autoriteta. Nemoć tradicionalnih političkih institucija da se suoče sa novim tipom političkog inputa i novom tablicom političkih vrednosti, jedan je od osnovnih uzroka legitimacijske krize, u kojoj se kao u nexusu u biti izražavaju dublje strukturne mene moderne buržoaske države.

Gabriel Almond and Sidney Verba, *Civic Culture*, Princeton, 1963.

¹ E. Nordlinger, *The Working Class Tories*, str. 210.

² J. Šumeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, str. 380.

³ Gabriel Almond and Sidney Verba, *Civic Culture*, str. 344.

⁴ Ibid.

⁵ S. M. Zipset and W. Schneider, *The Confidence Gap: Business, Labor and Movement in Hu Public Mind*, 1963.